КЛИМЧУК В.О.,
кандидат психологічних наук,
доцент, докторант, Інститут
соціальної та політичної
психології НАПН України,
м. Київ

ЖИТТЄВИЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ: ІНТЕРАКЦІЙНИЙ ПРОСТІР, ДИСКУРСИВНА ПРИРОДА ТА МОТИВАЦІЙНИЙ ВИМІР

У статті представлено розгляд життєвого світу у контексті його генезису у інтеракційному просторі та дискурсивної природи. Мотиваційний вимір розглядається як один із центральних вимірів життєвого світу особистості. Здійснюється аналіз його зовнішньо-типологічних та внутрішньоструктурних характеристик та висновується дискурсивність як його центральна ознака.

Ключові слова: *життєвий світ, інтеракційний простір, мотивація, дискурс.*

В статье рассматривается жизненный мир в контексте его генезиса в интеракционном пространстве и дискурсивной природы. Мотивационное измерение представлено как одной из центральных в жизненном мире личности. Анализируется его внешне-типологические и внутренне-структурные характеристики. Делается вывод о дискурсивности мотивационного измерения жизненного мира личности.

Ключевые слова: *жизненный мир, интеракционное пространство, мотивация, дискурс.*

Life-world is analyzed in the context of its genesis in spaces of interaction and its discursive nature. Motivation dimension are presented as central dimension of personality life-world. Provided analysis of extra-typological and intra-structured characteristics and resumed discursiveness as its main feature.

Key words: *life-world, interaction space, motivation, discourse.*

УДК 159.923.5

© Климчук В.О ., 2013

Вступ.

Характеризуючи традиційний трикутник «особистість-свідомість-реальність», Дж. Поттер, Д. Едвардс, М. Везерелл [28] говорять про неможливість дотримуватися цієї 3-компонентної диференційованої онтології, перейшовши до методології сконструйованої дійсності, оскільки люди постійно створюють свої версії як зовнішньої, так і внутрішньої дійсності, конструюють версії минулих подій як виправдання чи мотивацію дій теперішніх. Відповідно, базові межі між особистістю, свідомістю і реальністю розмиваються, і трансформуються у взаємодію-взаємозвязок реальності-дискурсу-соціальної дії, в якому свідомість-особистість-реальність стають рівноправними елементами, але не в якості «речей», а як уявлення про них.

Найповніша реалізація моделі взаємозв'язку реальності-дискурсу-соціальної дії, презентація уявлень про реальність як про дійсність, досягнення рівноправності дійсності-особистості-свідомості здійснюється у концепції життєвого світу, в межах якого розгляд дискурсивної і соціально-сконструйованої природи особистості, Я, ідентичності та інших процесів – емоцій, мотивації тощо – стає методологічно несуперечливим і відкритим для подальшого наукового дослідження. Відповідно, сам концепт життєвого світу потребує розгляду під новим кутом зору – кутом реальності-яка-конструюється, яка має дискурсивну природу і конструюється унаслідок процесів інтерсуб'єктної взаємодії. А відтак, питання про мотиваційний аспект, який присутній іманентно у будь-яких інтеракціях, і відповідно – є необхідним компонентом життєвого світу особистості, набуває особливої ваги. Власне, накреслити перспективи розгляду мотиваційного виміру життєвого світу особистості у руслі ідей соціального конструювання дійсності і є **завданням** цієї статті.

Життєвий світ особистості: поняття, структура, генезис.

Концепт «життєвий світ» (lebenswelt) введений у науковий обіг Е. Гуссерлем, розумівся ним як світ, даний нам у повсякденному, чуттєвому досвіді, світ суб'єктивно-реляційний, «звичний» і цілісний, при цьому цілісність його піддається тематизації і каузальному пізнанню у процесі рефлексії [10]. Для опису конституювання життєвих світів Е. Гуссерлем вводиться поняття «горизонту» як межі світу, яка змінюється залежно від людських інтенцій, як своєрідне об-меження можливих варіацій сприймання сторін дійсності.

На сьогодні можна виокремити такі напрямки розвитку концепту життєвого світу – філософський, лінгвістично-комунікаційний, соціологічний і психологічний. *Філософський напрям* – це виділені О.П. Огурцовим [22] сучасні етична інтерпретація Е.Левінаса (життєвий світ як світ стосунків лицем-до-лиця) та до-рефлексивна інтерпретація Г. Блюменберга (як до-рефлексивний світ, у якому людина живе без запитань про смисл життя); виділені С.Б. Кожевніковим [14] роботи з екологічним ухилом (Г. Бьоме, І. Сепанмаа, А. Хеллер), з проблем семіотики предметного середовища (В.Ф. Хауг, Ж. Бодрійяр, В.Флюссер). *Лінгвістично-комунікаційний напрямок* – це передусім розуміння життєвого світу як повсякденної, природньої мови, яка забезпечує комунікацію між людьми (Т. Еден, Л. Елі, за О.П. Огурцовим [22]), та розгляд життєвого світу як ресурсу для розуміння один одного у комунікативному процесі (Ю.Хабермас).

Соціологічний напрям започатковано А. Шюцем, для якого «життєсвіт» - це світ повсякденності, який відпочатку є інтерсуб'єктивним світом культури. Інтерсуб'єктивність є наслідком існування людини у мереж зв'язків із Іншими, а культурність його – виникає через явлення світу нам як смислової мережі, яку ми самі творимо нашими діями, і самі її інтерпретуємо. Деталь-

ний нарис структур «життєсвіту» дається у роботі А. Шюца, Т. Лукмана [27], у якій мова йдеться про життєсвіт як «замкнуту смислову царину», яка має свої межі та характеризується «природною настановою» (сприймання дійсності як даної). Життєсвіт можна переживати у різних стилях, які визначаються формою напруженості свідомості, спонтанності, соціальності, досвіду самого себе та часовою перспективою. Життєсвіт у розумінні А. Шюца є цариною практики.

У *психологічному* контексті життєвий світ став предметом досліджень у екзистенційному ключі (Л. Бісвангер [3], Д.О. Леонтьєв [18], Л.Я. Дорфман [12]), суб'єктному підході (С.Л. Рубінштейн [23], К.О. Абульханова-Славська [1], Л.І. Анциферова [2]), психології переживання (Ф.Ю. Василюк [5]), рольовій психології особистості (П.П. Горностай [9]), психології творчості (В.О. Моляко [20]). Цілісна концепція життєвого світу розроблена Т.М. Титаренко [24], яка на основі аналізу часово-просторових вимірів життєвого світу виділяє полюсність як одну із основних його характеристик (полюси добро-зло, відповідальність-безвідповідальність, відкритість-закритість, центрація-децентрація), вибудовує типологію життєвих світів (егоцентричний, конформний, нормативний, релятивний та суб'єктний світи), виявляє етапи розвитку життєвих світів та дисгармонії життєвих світів. Життєвий світ розуміється тут як «концептуальна модель багатовимірного відображення реальності, яка описує об'єктивну дійсність за допомогою різних перцептивних, вербальних, міфологічних, символічних мов… Це пряма і зворотна проекція внутрішнього і зовнішнього світів один на одного, багаторазово відображена й у кожному відображенні змінювана реальність» [24, С. 33].

Життєвий світ і його інтеракційний простір.

Узагальнюючи попередні розвідки, можна виснувати, що генетичне коріння життєвого світу – у взаємодії із Іншим, у інтеракційних процесах, до мережі яких ми залучаємося ще до моменту народження.

У соціально-психологічному сенсі витоки розуміння сутності інтеракційного простору життєвого світу та його генези – у концепції символічного інтеракціонізму Дж. Міда і понятті «дзеркального Я» Ч. Кулі, ідеї інтеріоризації вищих психічних функцій (Ж. Піаже, Л.С. Виготський), теорії комунікативної дії Ю. Габермаса і ідеях соціальної структури життєсвіту А. Шюца, виділенні соціального простору життєвого світу Т.М. Титаренко, концепції соціального конструювання дійсності К. Джерджена [11], інтеракційній кратологічній концепції узалежнення/впорядкування В.О. Васютинського [6].

У Ч. Кулі [16] однією із центральних положень є принципова можливість людини відкрити своє Я лише через реакції інших людей, чере взаємодію з ними і через їх оцінки. Відповідно до поглядів Дж. Міда [19], самість людини має соціальну природу, і виникає внаслідок прийняття по відношенню до себе установок спочатку конкретного Іншого в рамках конкретних соціальних дій, а потому – «узагальнених Інших», як цілісного образу певних соціальних груп, до яких людина належить. Таким чином, висновується центральна роль інтеракції у розвитку «Я» і самосвідомості, а самі ідеї Ч. Кулі та Дж. Міда знаходять своє продовження у різних сферах соціології та психології, і зокрема – у концепції соціальних структур життєсвіту А. Шюца, в якій утверджується передусім відпочаткова інтерсуб'єктивність світу та розбудовується структура соціального світу (інтеракційного простору, простору інтерсуб'єктної взаємодії), яка включає *безпосередній досвід іншого* та *опосередкований досвід соціального світу*.

Соціальний простір життєвого світу виділяє Т.М. Титаренко, розуміючи під ним «…упорядкованість і

взаємодію певних соціальних зв'язків і процесів, суспільних відносин, їх насиченість, щільність» [24, С. 64]. При цьому, життєвий світ є занурений у цей соціальний простір, конституйований ним і має вплив на нього. Ключову роль у цих процесах відіграють механізми інтериоризації/екстериоризації, моделі яких вперше виникли у соціологічних роботах Е. Дюркгейма, потому – розвинулися у психологічних концепціях французької школи (Ж. Піаже, П. Жане, А. Валлон) та культурно-історичній психології Л.С. Виготського [8]. У концепції Л.С. Виготського інтериоризація вищих психічних функцій розглядається як процес «врощення», при якому первинно психічні функції будуються як зовнішні, з опорою за зовнішній знак, і є соціальними способами поведінки, застосованими до самого себе.

Онтогенетичний вимір ролі інтеракційних процесів у конструюванні життєвого світу презентований у інтеракційній кратологічній концепції узалежнення/впорядкування В.О. Васютинського [6], відповідно до якої взаємодія людини із оточенням відбувається у спіралевидно-осциляторний спосіб, крайніми точками її є дискурс узалежнення та дискурс впорядкування, які проявляються на кожному з етапів онтогенезу.

Наразі, можна виснувати центральну роль інтерсуб'єктивних інтеракційних процесів у конституюванні життєвого світу особистості.

Дискурсивність життєвого світу особистості.

При розгляді процесів соціального конструювання життєвого світу через призму інтеріоризації інтеракційного простору, саме мова виходить на перший план як посередник інтеракції і саме тіло цього простору. Як зазначає Дж. Мід, мова уможливлює існування або появу певної ситуації чи цього об'єкту, бо вона є частиною того механізму, в якому ця ситуація чи цей об'єкти лиш і створюються [19]. Л.С. Виготський мову розглядає як психологічний засіб оволодіння дитиною із-зовні своєю поведінкою на певному етапі розвитку та як те, що забезпечує соціальні зв'язки, які у свою чергу є конститутивами вищих психічних функцій людини [8]. Теза про центральну роль мови у соціальному конструюванні світу проходить червоною ниткою через концепції К. Джерджена (способи опису і пояснення світу як наслідки соціальної взаємодії, опосередкованої мовою), Т.М. Титаренко (як приіоритетність лінгвістичної реальності при аналізі особистості), П. Бергера, Т. Лукмана (мова як основа культурних систем).

Однак, для психологічного дослідження сенс має не просто мова як лінгвістичний феномен, а мова у її єдності із життям, мова, занурена у життя, присвоєна людиною – тому для позначення саме такої мови доцільним є використання поняття «дискурс», яке вперше майже одночасно вжили в 50-ті роки XX ст. Е. Бенвеніст та З. Харріс. Сучасна теорія дискурсу визнає конституюючу його роль у формуванні як індивідуального життєвого світу людини, так і соціального світу в цілому (це і поняття про владні властивості дискурсу М. Фуко [26], і боротьба дискурсів Е. Лакло, Ш. Муфф [13], дискурс об'єкта Ж. Бодрійяра [4], і критичний дискурс-аналіз Н. Феркло [13], і дискурсивна психологія, засновниками якої вважаються Дж. Поттер, М. Веззерелл [28]).

Мотиваційний вимір життєвого світу особистості.

Отже, інтеракційні процеси та дискурси є свого роду конститувами життєвого світу особистості. Що конкретизує таке конституювання життєвого світу, перетворюючи його на соціальне конструювання дійсності? Відповіді на питання лежать у царині аналізу мотиваційного виміру життєвого світу. Наразі, лиш накреслимо їх базові орієнтири, тим самим здійснимо

наближення до можливості розгляду проблеми мотивації як передусім проблеми дискурсивної.

Аналізуючи мотиваційний вимір життєвого світу, можна виділити декілька планів: 1) потребовий план – життєвий світ і проблема потреб (Д.О. Леонтьєв, Ж. Ньюттен), 2) зовнішньо-типологічний план – типологія життєвих світів із виділенням мотиваційних параметрів (І.Ю. Кулагіна, В.М. Колюцкій), 3) внутрішньо-структурний дискурсивний план – мотиваційні елементи структури життєсвіту (А.Шюц, Т. Лукман), 4) емпірико-дослідний план – моделювання мотиваційного виміру життєвого світу (Д.В. Труєвцев, О.А. Сагалакова, Л.Д. Дєміна, А.П. Супрун).

При розгляді проблеми потреб, Д.О. Леонтьєв [17] називає теорію мотивації Ж. Ньюттена найбільш релевантною духу «онтології життєвого світу». Дослідник поведінку людини розглядає у мережі її стосунків зі світом і переводить фокус уваги на «побудову поведінкового світу»; а мотивацію включає у цей цілісний контекст, розглядаючи її як процес трансформації динамічних стосунків людини і світу в об'єкти, цілі, структури «засіб-мета», плани [21]. Опираючись на роботи Ж. Нюттена, Д.О. Леонтьєв формулює розуміння потреб як форми стосунків між людиною і світом, які складаються прижиттєво, і набувають дійсності у ході практичної взаємодії суб'єкта зі світом, і таким чином, можуть розглядатися як елемент життєвого світу людини [17].

У зовнішньо-типологічному плані виділимо спробу доповнення типології життєвих світів Ф.Ю. Василюка, здійснену І.Ю. Кулагіною та В.М. Колюцкім [15] на мотиваційній основі, яка термінологічно оформлена яка «центральний життєвий принцип». Так, у їх інтерпретації, *внутрішньо простий і зовнішньо легкий* життєвий світ характеризується «принципом задоволення», який і є базовою мотиваційною ознакою цього світу. У *внутрішньо простому і зовнішньо важкому* світі центральним є «принцип реальності», у *внутрішньо складному і зовнішньо важкому* світі – «принцип творчості», у *внутрішньо складному і зовнішньо «начебто» легкому* світі – «принцип цінності». При цьому, самі життєві світи теж розглядаються як певні грані людської мотивації.

У внутрішньо-структурному плані у роботі А. Шюца, Т. Лукмана [27] мотиваційний компонент з'являється при розгляді життєсвіту з точки зору можливостей його рефлексії людиною. Тут йдеться про «структури релевантностей» – структури, за допомогою яких людина визначається у відповідності самій собі певних знань, настанов, елементів вибору тощо. Розглядаються такі структури – тематична (нав'язане/добровільне звернення до певних тем), інтерпретаційна (рутинне перекриття/тлумачення теми) та мотиваційна (мотивація у «для-того-щоб зв'язку» / мотивація у «тому-що зв'язку»). Саме мотиваційна релевантість допомагає встановити смислові зв'язки між поведінкою в тут-і-тепер і планами людини. При цьому, автори червоною ниткою проводять думку про те, що передусім ми маємо справу із реченнями – «для-того-щоб реченнями» та «тому-що реченнями», які є елементами «мотиваційних ланцюгів».

У емпірико-дослідному плані – здійснюється спроба психосемантичного моделювання мотиваційного виміру життєвого світу, або ж «простору ментальності» (Д.В. Труєвцев, О.А. Сагалакова, Л.Д. Дєміна, А.П. Супрун [25]). При цьому сам життєвий світ набуває семантичного трактування, а для його операціоналізації вводиться поняття «ментальна карта» як семантична карта взаємодії людини і світу; при цьому мотиваційний простір являє собою неортогональний набір силових векторів у ортогоналізованому категоріальному просторі. Змістово – ментальна карта є картою умов досягнення і реалізації потреб у результаті певних дій в рамках певного життєвого світу.

Висновки і перспективи.

Життєвий світ особистості є її присвоєною дійсністю, яка конституйована інтеракційними процесами і дискурсом, у які особистість відпочатково занурена. Вони є детермінантами його ґенези, структурних особливостей, дисгармоній і специфіки в цілому. Метафорично: якщо інтеракційний простір відіграє центральну роль у конституюванні життєвого світу особистості, є свого роду його фундаментом, то мова – це будівельний матеріал, його цегла й цемент.

Мотиваційний вимір життєсвіту є інтегративною характеристикою, яка визначає вектор його розвитку у рамках інтеракційно-дискурсивного простору. На сьогодні дослідниками розглянуто його потребовий, типологічний та структурний плани. На черзі – вирішення задачі експлікації мотиваційного виміру як мотиваційного дискурсу, який пронизує життєвий простір особистості та соціальний дискурс вцілому. Вирішення цієї задачі можливе за умови попереднього аналізу теорій мотивації через призму соціально-психологічного підходу, дискурсивності та постнекласичної раціональності, що є перспективою наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А.Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.*
2. *Анцыферова Л.И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия / Анцыферова Л.И. // Психологический журнал. – 1993. – №2. – С. 3-16.*
3. *Бинсвангер Л. Бытие-в-мире. / Бинсвангер Людвиг – М.: «КСП+», СПб.: «Ювента» (при участии психо-логического центра «Ленато», СПб), 1999. – 300 с.*
4. *Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Бодрийяр Ж. – М.: Добросвет, 2000. - 389 с.*
5. *Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Василюк Федор Ефимович. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.*
6. *Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. / Васютинський Вадим. – К., 2005. – 492 с.*
7. *Вашкевич А.В. Дискурс // История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – 1376 с.*
8. *Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.*
9. *Горностай П.П. Рольова компетентність як умова гармонійності життєвого світу особистості / Павло Горностай. // Психологічні перспективи. - 2004. - Вип. 6. - С. 23-35.*
10. *Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Гуссерль Э. // Вопросы философии. – 1992. – № 7. – С. 136-177.*
11. *Джерджен К. Дж. Движение социального конструкционизма в современной психологии / Пер. с англ. Е. В. Якимовой // Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Лаб. социологии; Отв. ред. М. П. Гапочка; Ред.-сост. Е. В. Якимова. – М.: ИНИОН, 1995. – С. 51 – 73*
12. *Дорфман Л.Я. Метаиндивидуальный мир / Л. Я. Дорфман ; [Предисл. Д. Леонтьева] – М.: Смысл, 1993. – 456 с.*

13. *Йоргенсен М.В., Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлипс, М.В. Йоргенсен / Пер. с англ. 2е изд., испр. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 352 с.*
14. *Кожевников С.Б. Жизненный мир человека как модус культуры [Текст] : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13 / С. Б. Кожевников. - Ростов н/Д, 2006. - 49 с.*
15. *Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Жизненный мир и центральный жизненный принцип // Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Психология развития и возрастная психология. – М.: Академический проект: Трикста, 2011. – С. 78-89.*
16. *Кули Ч.Х. Человеческая природа и социальный порядок / Кули Чарльз Хортон. – Пер. с англ. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 320 с.*
17. *Леонтьев Д.А. Жизненный мир человека и проблема потребностей / Леонтьев Д.А. // Психологический журнал. – Т. 13 – № 2. –1992. – С. 107-120.*
18. *Леонтьев Д.А. К типологии жизненных миров // 2 Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: Материалы сообщений / под ред. Д.А.Леонтьева. – М.: Смысл, 2004. – С. 114-116.*
19. *Мід Дж.Г. Дух, самість і суспільство. з точки зору соціального біхевіориста / Дж.Г. Мід ; [пер. з англ. та передмова Т. Корпалою]. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.*
20. *Моляко В.А. Так что же такое восприятие мира? (приглашение к дискусии) / Моляко В.А. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2012. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15. Частина І. – С. 39-44..*
21. *Ньюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Жозеф Ньюттен / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2004. – 608 с.*
22. *Огурцов А.П. «Жизненный мир» и кризис науки / А.П. Огурцов / VOX. – 2010. – №9. [Електронний ресурс: http://vox-journal.org/html/issues/vox9/133]*
23. *Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2003. – 512 с.*
24. *Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. - К.: Либідь, 2003. - 376 с.*
25. *Труевцев Д.В. Психосемантическое моделирование мотивационного пространства ментальности – новые возможности экспликации смысловой структуры поведения / Д.В. Труевцев, О.А. Сагалакова, Л.Д. Демина, А.П. Супрун // Известия Алтайского государственного университета. – 2003. – №2 (28). – С. 95-99.*
26. *Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. / Мишель Фуко. – М., «Прогресс», 1977. – 405 с.*
27. *Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / Шюц Альфред, Лукман Томас. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. - 560 с.*
28. *Potter J., Edwards D. , Wetherell M A model of discourse in action // Amer. behavioral scientist. - 1993. -Vol. 36. – №3. - P. 383-401.*